

УДК У9 (2) 26:338

Камчыбекова Альбина, Алымкулова Аида, Жейренова Азима Самсиевна

Кыргыз улуттук агрардык университети

COVID – 19 ПАНДЕМИЯСЫНЫН КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БЮДЖЕТИНИН ЖЕТИШСИЗДИГИНИН ТААСИРИ

Аннотация: *Бюджеттин дефицитин кыскартуу үчүн Кыргызстан бюджеттин тартыштыгын акырындык менен кыскартуу боюнча системалуу түрдө аныкталган чараларды көрүп жатат, бул, негизинен, биздин өлкө бир топ жакшы ийгиликтерге жетишти. Чексиз кредиттердин жинди саясаты ийгиликтүү уланып, бул бир топ терс натыйжага алып келди. Албетте, бул саясатты токтотуу керек болчу, антпесе Кыргызстан карыздын эң терең тешигине кирип кетмек. 2020-жылдагы пандемия чексиз карыз алууну токтотуу саясатына оңдоолорду киргизди.*

Ачкыч сөздөр: *Дефицит, бюджет, кредиттер, пандемия, гранттар, жардам.*

Камчыбекова Альбина, Алымкулова Аида, Жейренова Азима Самсиевна

Кыргызский национальный аграрный университет

COVID - 19 ПОСЛЕДСТВИЯ ДЕФИЦИТА БЮДЖЕТА КЫРГЫЗСТАНА

Аннотация: *В целях сокращения дефицита бюджета в Кыргызстане принимаются системные меры по поэтапному сокращению дефицита бюджета, что в основном связано с тем, что наша страна добилась значительных успехов. Сумасшедшая политика безлимитных кредитов успешно продолжается, что привело к ряду негативных последствий. Конечно, эту политику нужно было прекратить, иначе Кыргызстан провалился бы в глубочайшую долговую яму. Пандемия 2020 года внесла поправки в его политику прекращения бессрочных заимствований.*

Ключевые слова: *Дефицит, бюджет, кредиты, пандемия, гранты, помощь.*

Kamchybekova Albina, Alymkulova Aida, Zheyrenova Azima Samsievna

Kyrgyz national agrarian university

COVID - 19 CONSEQUENCES OF KYRGYZSTAN BUDGET DEFICIENCY

Abstract: *In order to reduce the budget deficit in Kyrgyzstan, systematic measures are being taken to gradually reduce the budget deficit, which is mainly due to the fact that our country has made significant progress. The crazy policy of unlimited loans continues successfully, which has led to a number of negative consequences. Of course, this policy had to be stopped, otherwise Kyrgyzstan would have fallen into the deepest debt hole. The 2020 pandemic amended his policy of ending perpetual borrowing.*

Key words: *Deficit, budget, loans, pandemic, grants, aid.*

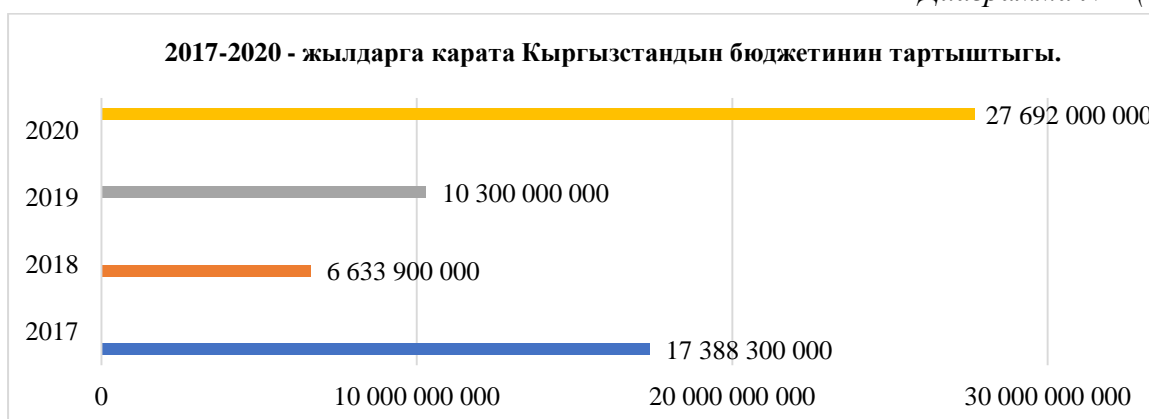
ЭКОНОМИКА

Киришүү. Кыргызстан Борбор Азиядагы кичинекей мамлекет. Азыркы учурда жогорку деңгээлде өнүккөн жана гүлдөгөн экономикага умтулууда. Биздин өлкөбүздүн экономикасынын өсүшү жана өнүгүшү үчүн зор мүмкүнчүлүктөр бар. Биздин өлкө динамикалуу өнүгүп жатат, ошондуктан ал чет элдик инвесторлор жана бизнес үчүн абдан келечектүү жана жагымдуу. Кыргызстандын бюджетти тартыш болгонуна карабай, көз карандысыз чет элдик аналитиктердин да, расмий өкүлдөрдүн да Кыргызстандын экономикасынын өнүгүүсү боюнча божомолдору абдан жагымдуу.

Бюджеттин дефицитин кыскартуу үчүн Кыргызстан бюджеттин тартыштыгын акырындык менен кыскартуу боюнча системалуу түрдө аныкталган чараларды көрүп жатат, бул, негизинен, биздин өлкө бир топ жакшы ийгиликтерге жетишти.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору. Бюджеттин тартыштыгы жыл сайын тышкы булактардын эсебинен жабылат. Көбүнчө бул өнөктөш өлкөлөрдүн донорлорунун расмий трансферттери, кредиттери жана гранттары. Жыл сайын булактар ар кандай, бирок көбүнчө Кыргызстан Дүйнөлүк банктан, Азия өнүктүрүү банкынан, ЭВФтен жана Орусия, Жапония сыяктуу өнөктөш өлкөлөрдөн карыз алат. Сырттан өлкөнүн бюджетине түшкөн бардык каражаттар максаттуу. Башкача айтканда, бардык келип жаткан каражаттар келишимдердин негизинде кетип, каражат кайда кетээри алдын ала талкууланат. Белгиленген максатка жараша айрым мамлекеттик инвестициялык долбоорлор боюнча бюджетти колдоого кеткен тышкы кирешелер бар. Мисалы, транспорт, жол куруу, ирригация, билим берүү, саламаттыкты сактоо ж.б. №1- диаграммада 2017-жылдан 2020-жылга чейинки бюджеттин тартыштыгын карайбыз.

Диаграмма №1 (сом)

2017-жылы бюджеттин тартыштыгы 17 миллиард 388,3 миллион сомду түздү. 2017-жылы ИДПнын реалдуу өсүшү өнөр жайдагы (11,5%га), айыл чарбасында (2,4%га), курулушта (7,9%га) жана кызмат көрсөтүүлөрдөгү (3,5%га) дүң продукциянын өсүү темпинин өсүшүнүн эсебинен 4,7% деңгээлинде болду. Экономикалык өсүшкө таасир эткен негизги жагымдуу факторлор калктын кирешелеринин реалдуу өсүшүн шарттаган инфляциянын орточо деңгээли, жеке адамдардан акча которууларынын таза агымынын көбөйүшү, фермерлерге жеңилдетилген кредиттердин берилиши болуп саналат.

2018-жылы бюджет 6,6 млрд сом тартыштыгы менен аткарылып, ИДПнын өсүшү 3,5% түздү. 2018-жылы ИДПнын реалдуу өсүшү экономиканын бардык тармактарында, анын ичинде айыл чарбасында (2,7 пайызга), кызмат көрсөтүүдө (2,2%га), курулушта (7,8%га) жана өнөр жайда (5,4%га) дүң продукциянын өсүш темпин жогорулатуунун

эсебинен 3,5%ды түздү. Экономикалык өсүшкө таасир эткен жагымдуу факторлор Кыргыз Республикасынын негизги соода өнөктөштөрү болгон өлкөлөрдүн экономикасынын өсүшү, бизнес жүргүзүү үчүн жагымдуу шарттардын түзүлүшү, алтындын баасынын өсүшү, инфляциянын орточо деңгээли, жеке адамдардан акча которуулардын таза агымынын көбөйүшү болуп саналат.

2019-жылы өлкөнүн бюджетинин тартыштыгы 10,3 млрд сомду же ИДПга карата 1,7%ды түздү. Мында пландалган бюджеттик деңгээлде салык чогултуу мүмкүн болгон жок. Эгерде прогноз боюнча 117,9 миллиард сомдун деңгээлинде болсо, жылдын акырына карата алар 111,7 миллиард сом гана жыйналган, башкача айтканда, бул пункт боюнча 6,3 миллиард сомдук кемчиликти түзгөн. Мындан тышкары импорттун төмөндөшүнөн улам бажы төлөмдөрүнүн көлөмү да кыскарып, бюджеттин киреше бөлүгүнө терс таасирин тийгизген.

Бирок, 2020-жылы Кыргызстандын экономикасына гана эмес, дүйнө өлкөлөрүнүн экономикасына да өтө терс таасирин тийгизген окуя болду.

Кыргыз Республикасында COVID-19 инфекциясынын биринчи учуру 2020-жылдын 18-мартында аныкталып, 2020-жылдын 22-мартында өзгөчө кырдаал режими киргизилген. Көптөгөн башка мамлекеттердей эле Кыргыз Республикасы да коңшу мамлекеттер менен чек арага чектөө киргизип, бардык эл аралык жана ички каттамдарды токтотту.

Бул чаралар өтө маанилүү болгону менен, коронавирустук пандемия өлкөнүн экономикалык туруктуулугуна жана социалдык абалына олуттуу таасирин тийгизди. Мындан тышкары, алардын катаалдыгына карабастан, бул чаралар COVID-19 жана өлүмдөрдүн өсүшүнөн кийин кризистин тереңдешинин алдын ала алган жок. COVID-19 Кыргыз Республикасынын пандемияга каршы аракеттенүү системасына оор жүк салуудан тышкары, саламаттыкты сактоо системасында башка кечиктирилгис медициналык муктаждыктарга жооп берүү мүмкүнчүлүгүн төмөндөтүү жана башка көптөгөн мамлекеттик кызматтарга терс таасирин тийгизди. Пандемиядан жапа чеккен медициналык кызматкерлердин жана башка мамлекеттик кызматкерлердин көптүгү көйгөйлөрдү ого бетер күчөттү. Экономикалык шоктун шартында азык-түлүк эмес товарларга жана кызмат көрсөтүүлөргө жеке чыгашалар кескин кыскарды. Ички суроо-талаптын кескин төмөндөшү январь-июнь айларында ички дүң продуктунун (ИДП) 5,3%га кыскарышына алып келди. 2020-жылы июнь айында коронавируска байланыштуу өлкөнүн бюджетти кайра каралып чыккан. Анда бюджеттин тартыштыгы 27 миллиард 692,3 миллион сом же ИДПнын 4,7% деңгээлинде болжолдонгон, бирок COVID-19 пандемиясынын жана өлкөдөгү саясий туруксуздуктун фонунда казынанын тартыштыгы 35,6 миллиард сомду түзүп, бул дээрлик Кыргызстандын мурда түзүлгөн бюджетинин тартыштыгынан 4,5 эсеге көбөйгөн.

Кыргызстандын 2020-жылга бюджетинин таңсыктыгы 7 миллиард 953 миллион сом же ИДПнын 1,2% өлчөмүндө түзүлгөн, бирок 2020-жылы жарыяланган коронавирус пандемиясынын чыгышы өзүнө тиешелүү ондоолорду киргизди. Кичинекей, деңизге чыга албаган, жакырчылыктын деңгээли салыштырмалуу жогору жана коңшу өлкөлөрдө иштеген эмгек мигранттарынын акча которууларына көз каранды болгон өлкө катары Кыргыз Республикасы бир катар чукул жана татаал көйгөйлөргө туш болду.

Оор кырдаалга байланыштуу Кыргыз Республикасынын бюджетти кайрадан такталган. 2020-жылы жаңы бекитилген бюджеттин кирешелери 135 миллиард 346

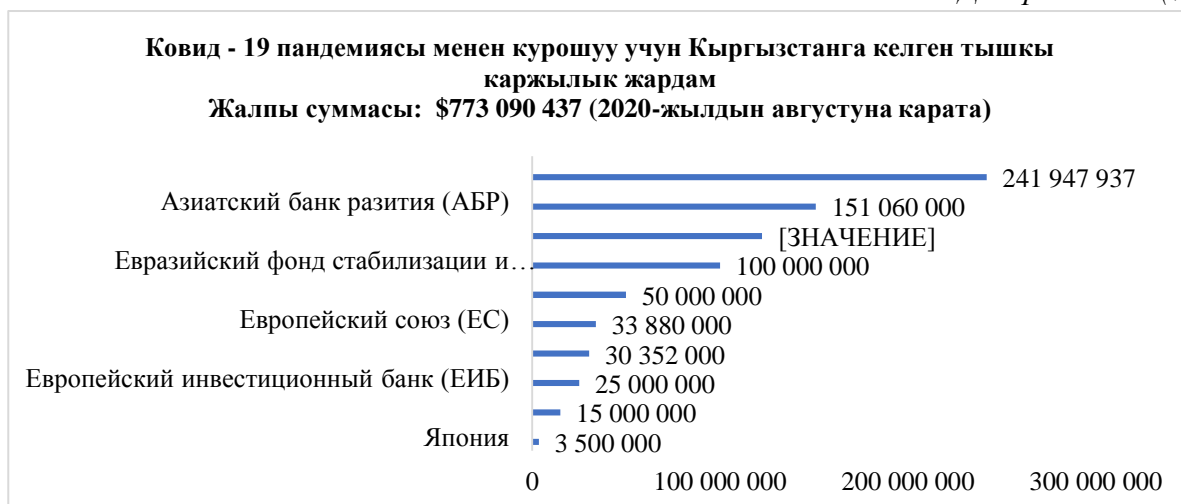
ЭКОНОМИКА

миллион сомду жана чыгашалар 163 миллиард 39 миллион сомду түзсө, 2020-жылга республикалык бюджеттин тартыштыгынын өлчөмү 27 миллиард 692 миллион сом өлчөмүндө белгиленген, мурда бекитилген 7 млрд 953 млн сомго каршы.

Пандемия Кыргызстандын экономикасына катуу таасирин тийгизгендиктен, тактап айтканда, бюджеттин тартыштыгы 7 миллиард сомдон 27 миллиард сомго чейин өскөндүктөн, Кыргызстан өз күчү менен тартыштыкты жаба алган жок. Буга байланыштуу өлкө тышкы жардам сурап кайрылып, 773 миллион АКШ доллары өлчөмүндө ала алган.

Дефицитти жабуу үчүн булактарды табуу 2020-жылдын эң маанилүү жана курч көйгөйлөрүнүн бири болуп калды. Кыргызстанга коронавирус менен күрөшүүдө жардам берүү үчүн гранттар бөлүнүп, тышкы жардам насыя түрүндө берилген. 2020-жылдын август айынын башына карата Кыргыз Республикасынын Өкмөтү COVID-19 пандемиясы менен күрөшүү үчүн тышкы жардам катары 773 090 447 АКШ долларын тартты. Төмөндөгү инфографикада Эл аралык валюта фонду, Азия өнүктүрүү банкы жана Дүйнөлүк банк, Евразия турукташтыруу жана өнүктүрүү фонду жана Азия инфраструктуралык инвестиция банкы эң көп кредиттерди жана гранттарды бергенин көрсөтүп турат.

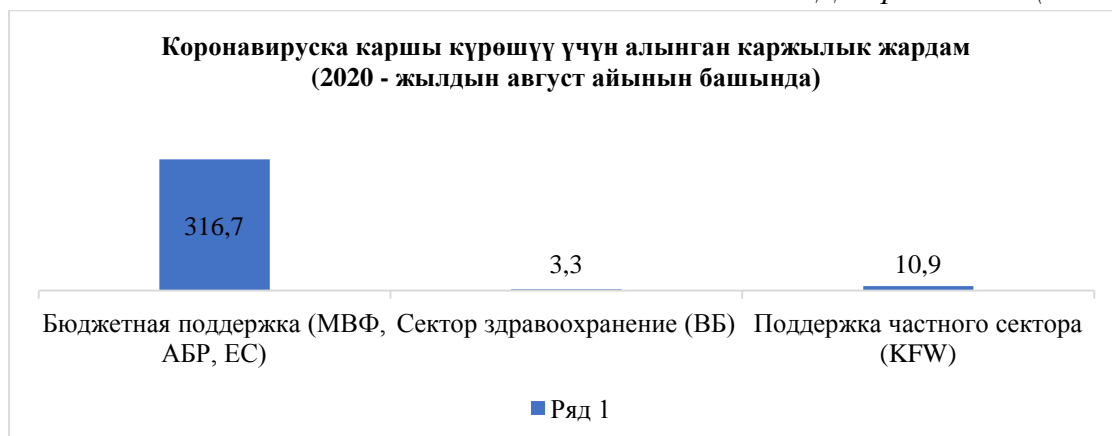
Диаграмма №2 (\$)

КР жогорудагы каражатты кантип сарптады:

COVID-19 пандемиясына жардам алкагында Кыргыз Республикасында алынган каражаттардын эсебинен каржылануучу секторлор/долбоорлор төмөнкүлөр:

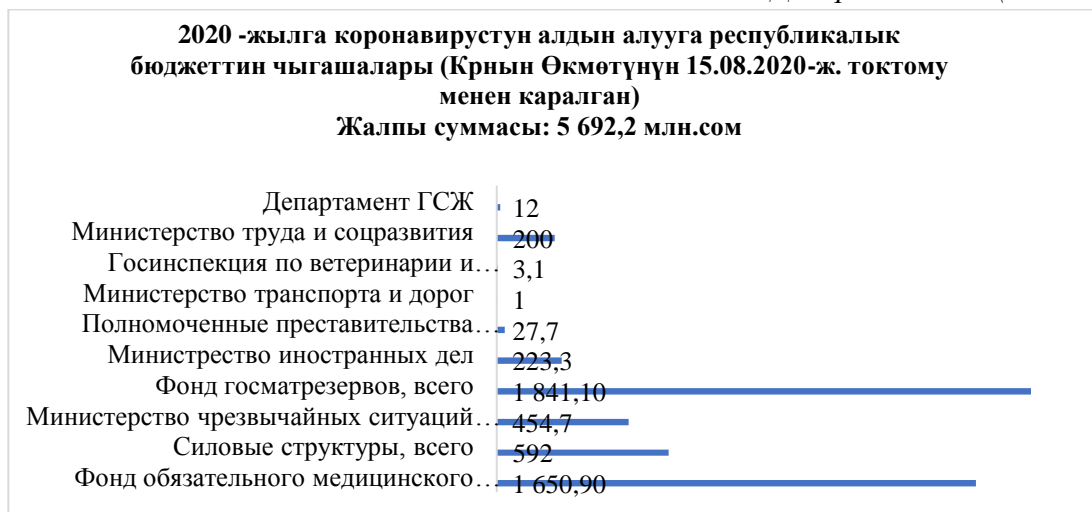
Диаграмма №3 (млн. долл.)

Өнүктүрүү жардамынын натыйжалары азырынча кыска мөөнөттө гана. Анткени түшкөн каражаттардын 95%га жакыны бюджетти колдоого багытталган.

Негизи Кыргызстан жеңилдетилген насыяларды алып жатат. Пайыздык чен жылдык 0,75%дан 2%га чейин. Коронавирустун алдын алууга республикалык бюджеттен 5 692,2 миллион сомдон ашык каражат бөлүнгөн.

Диаграмма № 4 (млн. сом)

Изилдөө натыйжалары. Пандемия биздин экономиканын бардык терс жактарын жана кемчиликтерин көрсөттү, ал гана эмес, медицинадагы бардык жашыруун боштуктарды ачыкка чыгарды. Абалды жакшыртуу жана проблемаларды чечүү, аларды аныктоо зарыл деп эсептейм:

- Коомдук өндүрүштүн төмөн натыйжалуулугу, анын төмөндөшү;
- Көмүскө капиталдын ири масштабдагы жүгүртүүсү;
- Мамлекетке аны экономиканы өнүктүрүү үчүн стимул катары пайдаланууга мүмкүндүк бербеген натыйжасыз бюджеттик механизм;
- Татыктуу жумуш орундарынын жетишсиздиги, ички жана тышкы миграциянын күчөшү жана жумушчулардын, өзгөчө аялдардын кыскарышы өсүп жаткан көйгөйгө айланууда. Жаштар арасындагы жумушсуздук өзгөчө жогору. 2005-жылдан 2015-жылга чейин формалдуу эмес сектордо басымдуу иштеген жаштардын эмгекке катышуусу бир топ төмөндөдү;
- Акыркы он жылдыктагы дагы бир терс тенденция - калктын жан башына ИДПдагы ажырым эң бай (Бишкек) жана эң жакыр (Ош облусу) региондорунун ортосундагы айырма дээрлик 6 эсеге жакын болгон региондук диспропорциянын өсүшү, бул калктын үчтөн эки бөлүгү айыл жеринде жакырчылыкта жашайт. Аймактык теңсиздикти социалдык өнүгүүдө региондор ортосундагы адамдык өнүгүү индексиндеги айырмачылыктар катары да көрүүгө болот;
- Акыркы маалыматтар географиялык кыйынчылыктарга карабастан, комплекстүү реформалар көрүнгөн социалдык жетишкендиктердин негизинде экономикалык өсүштүн тездетилишине алып келиши мүмкүн экендигин көрсөтүп турат. Жалпысынан алганда, Кыргыз Республикасы Борбор Азиядагы мурдагы советтик республикалардын ичинен экономикасы жана коому эң ачык өлкө болуп эсептелет.

Жыйынтык. Жогорудагы көйгөйлөрдү эске алуу менен Кыргызстан тездик менен өнүгүп жаткан жаңы дүйнөдө өз ордун табышы керек. Кырдаалды жакшыртууга көптөгөн

аракеттер жасалды, анын ичинде донор өлкөлөрдүн жана эл аралык уюмдардын олуттуу колдоосу менен. Бирок мамлекеттик башкаруунун натыйжасыздыгынан, коррупциядан, ошондой эле айрым мамлекеттик түзүмдөрдүн криминалдашуусунан улам алар өлкөнүн өнүгүшүнө жетиштүү алгылыктуу импульс бере албай, негизинен өз максатына жете алышкан жок.

Кыргызстан үчүн биздин бюджеттин тартыштыгы жалаң тышкы карыздардан түзүлүп жатканы да парадоксалдуу көрүнүш. 1992-1995-жылдардын башында башталган чексиз карыз алуу саясаты ийгиликтүү уланып, анын натыйжасында тышкы карызыбыз азыр 4 миллиард 928,67 миллион долларды түздү. Албетте, бул саясатты токтотуу керек, антпесе Кыргызстан карыздын эң терең тешигине кирип кетиши ыктымал.

2020-жылдагы пандемия чексиз карыз алууну токтотуу саясатына оңдоолорду киргизди. Мурда айтылгандай, 773 миллион АКШ доллары өлчөмүндө тышкы жардам алдык, анын 77% кредит, 22,7% грант. Бул алынган тышкы жардамдын 77% дагы эле Кыргызстандын тышкы карызын көбөйтүп жатканын айгинелейт.

Кээ бир экономисттер бул жардамды алуу зарылчылыгы бар беле, муну менен ансыз деле чоң тышкы карыз көбөйдү деп тартышышат. Бирок, биздин көз карашыбыз боюнча, бизге жардам керек болчу! Экономикасы алсыз өлкөбүз бүт дүйнө туш болуп жаткан пандемия менен өз алдынча күрөшө алмак эмес.

Албетте, сүрөт анчалык жагымдуу эмес, азыркы абалдан чыгуу бир топ кыйын болот, бирок артыкчылыктарды туура коюу керек. Жарандардын ден соолугу жана өмүрү биринчи орунда болушу керек!

Адабияттар тизмеги:

1. Экономика Кыргызской республики: Проблемы и перспективы (Сборник научных докладов) Бишкек — 1989г.

Интернет булактары:

1. <https://kyrgyzstan.un.org>
2. <https://nashvek.kg>
3. <http://cbd.minjust.gov.kg>
4. <https://www.gov.kg>
5. <https://kloop.kg>
6. <http://www.stat.kg>

Авторлор жөнүндө маалымат:

1. **Камчибекова Альбина** – К.И.Скрябин атындагы КУАУнун, Экономика жана Менеджмент факультетинин 4-курсунун ФКб-1-18 тайпасынын студенти kamalbina3944@gmail.com.
2. **Алымкулова Аида** - К.И.Скрябин атындагы КУАУнун, Экономика жана Менеджмент факультетинин 1-курсунун ФКм-21 тайпасынын магистранты aida442@mail.ru.
3. **Жейренова Азима Самсиевна** - К.И.Скрябин атындагы КУАУнун, Экономика жана Менеджмент факультетинин Финансы жана кредит кафедрасынын ага окутуучусу, ул. Медерова 68, г. Бишкек e-mail: azimajeirenova@mail.ru